

Stanislovo Košutskio epitalamijas: nuo klasikinio žanro link politinių aktualijų

EUGENIJA ULČINAITĖ

Vilniaus universitetas
eugenija.ulcinaite@flf.vu.lt

Stanislovas Košutskis (Stanisław Koszutski, m. 1559 Vilniuje) lietuvių literatūros istorijoje beveik nežinomas asmuo. Daugiausia duomenų apie jį pateikia *Lenkų biografijų žodynas*¹. Buvo kilęs iš Didžiosios Lenkijos, 1544 m. studijavo Vitenberge, 1548 m. buvo Radvilų dvare Dubingiuose, kur ir parašė epitalamiją Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vestuvėms, kitų lotyniškų eilių². Buvo Barboros Radvilaitės sekretorius, tvarkė jos korespondenciją. Atrodo, kad juos siejo abipusis pagarbos ir pasitikėjimo ryšys. 1549 m. kovo 14 d. laiške savo broliui Mikalojui Radvilai Rudajam Barbora rašė: „O jei kas nors slaptesnio būtų, teikis, Jūsų Malonybe, Koszutskiui laiškus persiųsti, kad jis

¹ Alojzy Sajkowski, „Koszutski (Koszucki, Koszutzki) Stanisław h. Leszczyc“, in: *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968–1969, t. 14, p. 385–386.

² Be epitalamijo, dar žinoma ekloga, skirta Mikalojui Radvilai Rudajam. *Ibid.*, p. 385: „Ecloga ad Magnificum dominum Nicolaum Radivilum scripta cujus nomen Morpheus, scriptoris Momus representat“. Išlikusi kartu su epitalamiju rankraštyje: „Ecloga ad Magnificum dominum Dominum Nicolaum Radiuilm magni Ducatus Lituaniae Pocillatorem et Archivenatorem, Lidensem, Bielicensem, Vasilicensem Capitaneum scripta, Cujus nomen Morpheus, scriptoris Momus repraesentat: 1548“. PAN Biblioteka Kórnicka, sign. BK00478, l. 26–30. Rankraščio l. 30 yra datacija: „In Dubininki 23 Decemb[ris]“.

Šios eklogos tekstas iš nuorašo (kuriame autorius nenurodytas, bet nurodyta sukūrimo vieta ir data), saugoto Čartoryskių archyve Krokuvoje, publikuotas: „Nieznane polskie i łacińskie wiersze politycznej treści 1548–1551“, wydał Józef Korzeniowski, (*Rocznik Filarcki*, t. 1), Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1886, p. 8–11 (sud. past.).

juos mums atiduotų. Mes tokiuose reikaluose taip pat elgsimės ir per jį Jūsų Malonybei atsakysime.“³

Po Barboros Radvilaitės mirties (1551) Košutskis persikėlė į Vilnių, tapo Žygimanto Augusto bibliotekos tvarkytoju. Užsiėmė vertimais į lenkų kalbą. 1558 m. Krokuvoje išėjo Reinhardo Lorichiaus veikalo lenkiškasis leidimas⁴. Išvertė iš lotynų kalbos Cicerono veikalą *De officiis* (*Apie pareigas*). Išleistas buvo tik 1575 m. (Loske) pavadinimu *O powinnościach wszech stanów ludzi księgi troje*⁵.

Stanislovo Košutskio epitalamijas Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vestuvėms buvo parašytas susiklosčius ypatingoms aplinkybėms. Mikalojaus Radvilos Rudojo (apie 1515–1584) sesuo Barbora Radvilaitė (apie 1520/1522–1551) 1537 m. išteikėjo už Naugarduko vaivados Stanislovo Goštauto, kuris jau būdamas Trakų vaivada 1542 m. mirė. Vaikų sutuoktiniai neturėjo. Tikėtina, kad tokią jauną našlę tiek Mikalojus Radvila Rudasis, tiek jo pusbrolis Mikalojus Radvila Juodasis (1515–1565) tikėjosi išteikinti už kokio kito žymaus LDK didikio. Tačiau jų planus sugriovė Amoras. Kaip sako Vergilijus, *Omnia vincit Amor* (*Ecl. X, 69*), „Meilė nugali viską“. Kada įsiplieskė jausmai tarp Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės, niekas tikrai pasakyti negali, tačiau manoma, kad jie ėmė susitikinėti dar esant gyvai pirmajai Žygimanto Augusto žmonai Elžbietai Habsburgaitei (mirė 1545). Tą galėjo lemti tai, kad po Stanislovo Goštauto mirties jo valdos ir turtai Lenkijos karaliaus Žygimanto Senojo valia buvo perduoti sūnui Žygimantui Augustui, ir jis dalyvavo to turto padalijimo ir teisinio įforminimo procedūrose. Galėjo turėti reikšmės ir tai, kad abu gyveno kaimynystėje: Žygimantas Augustas Žemutinėje pilyje, Barbora Radvilaitė – tėvų namuose, kurie stovėjo maždaug

³ Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, *Barboros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 153.

⁴ [Stanisław Koszucki, vert.], *Reinharda Lorichiusa Księgi o wychowaniu y o czwiczieniu każdego przełożonego, nie tylko panu ale y poddanemu każdemu ku czytaniu barzo pożyteczne: teraz nowo z łacińskiego ięzyka na polski przełożone*, w Krakowie: u dziedziczow Marka Szarffenbergera, 1558 (sud. past.).

⁵ Dar minimi 1583, 1593, 1606, 1766 m. Vilniaus leidimai. Vienas jų: [Marek Tulliusz Cyцерон], *Marka Tulliusa Cicerona O powinnościach wszech stanow ludzi, księgi troie, przez Stanisława Koszutskiego przełożone* [...], w Wilnie: w Drukarni Jana Karcana, 1593. – Žr. Karol Estreicher, *Bibliografia polska: Stolecie XV–XVIII*, Kraków: Czcionkami Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1896, t. 14, p. 262–263 (sud. past.).

dabartinės Vrublevskių bibliotekos teritorijoje, tad juos skyrė tik senąja vaga tuomet tekėjusi Vilnia, per kurią Žygimantas Augustas liepė pastatyti tiltelį, kad palengvintų susitikimus su Barbora⁶. Savaime suprantama, kad tie susitikimai negalėjo likti nepastebėti. Natūralu, kad abu Radvilas – Rudąjį ir Juodąjį – tai pastatė į keblią padėtį: ar „nepastebėti“ to, kas vyksta, ir nesivelti su karaliumi į konfliktą, ar bandyti iš to laimėti naudos sau. Buvo pasirinktas antrasis kelias.

Čia ypač aktyviai reiškėsi Mikalojus Radvila Juodasis, ultimatyviai reikala- vęs, kad Žygimantas Augustas vestų Barborą Radvilaitę. To jis ir pasiekė. Ma- noma, kad Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vestuvės įvyko Vilniuje 1547 m. liepos mėnesį.⁷ Būtent tam įvykiui ir skirtas Stanislovo Košutskio lotyniškasis epitalamijas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikš- čio Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vestuvėms⁸. Tik, deja, nedaug jame vestuvinio džiaugsmo ir Himenėjaus pašlovinimų. Šios vedybos sukėlė didžiulį Lenkijos didikų, Bažnyčios hierarchų, karalienės Bonos Sforzos pasi- piktinimą ir pasipriešinimą: kaip karalius gali vesti žemesnio luomo moterį, iš esmės savo pavaldinę. To Lenkijos istorijoje dar nebūta. Pasipylė šmeižtai, paskviliai, grasinimai. Iš tiesų Barboros Radvilaitės kelias nuo 1547 m. lie- pos mėnesį įvykusių vestuvių Vilniuje iki karūnacijos 1550 m. gruodžio 7 d. Krokuvoje buvo sudėtingas, skausmingas, pareikalavęs iš abiejų sutuoktinių

⁶ Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 68. Tiesa, esama ir kitokių šios istorijos versijų.

⁷ *Ibid.*, p. 112.

⁸ Tuo metu nebuvo publikuotas, išliko (kartu su minėtąja ekloga) kaip graži rankraštinė knyga, greičiausiai rašyta paties Košutskio ranka: „Epithalamion in nuptiis Sacrae ac Sere- nissimae Maiestatis Regiae domini et domini, Domini Sigismundi Augusti, iunioris Regis Poloniae magni Ducis Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae etc. etc. Domini clementissimi a minimo subdito Stanislae Cossutii conscriptum“, l. 2–24. Pabaigoje datacija: „In Dubiniki quarta Calendas Martias 1548“, t. y. 1548 m. vasario 26 d. (PAN Biblioteka Kórnicka, sign. BK00478). Šiuo metu rankraštis suskaitmenintas ir yra laisvai prieinamas: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/523979/edition/470318/content>

Naujausia publikacija: Stanislaus Cossutius, „Epithalamion in nuptiis Sigismundi Au- gusti Regis Poloniae et Barbarae“, in: *Szesnastowieczne epitalamia łacińskie w Polsce*, pr- zelożył i opatrzyl komentarzem Mieczysław Brożek, opracował i wstępem poprzedził Jakub Niedźwiedź, (*Terminus. Bibliotheca Classica*, t. 1), Kraków: Księgarnia akademicka, 1999, p. 318–340. Ten pat (p. 319–341) paraleliai publikuojamas vertimas į lenkų kalbą. Šioje 1999 m. publikacijoje remtasi ankstesne: Elisabeth Sarnowska, „Stanisłai Cossutii carmina latina“, in: *Eos*, 1965, Nr. 55, sąs. 1, p. 160–179 (sud. past.).

didelių fizinių ir dvasinių jėgų, neginčijamų meilės įrodymų. Žinome, kuo ši istorija baigėsi. Praėjus vos pusei metų nuo karūnacijos, Barbora Radvilaitė 1551 m. gegužės 8 d. mirė Krokuvoje. Žygimantas Augustas ją parlydėjo į Vilnių ir palaidojo Vilniaus Katedroje. Ten jos palaikai ilsisi ligi šiol. Tačiau apie tai Košutskio epitalamijuje nekalbama. Todėl grįžkime prie pradinio klausimo: ko Košutskis siekė, rašydamas epitalamiją Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės vestuvėms, ką jame akcentavo.

Nuo pat pirmųjų eilučių Košutskis siekia įrodyti, kad šią santuoką lėmė ne abiejų „herojų“ meilės jausmai, o Dievo valia. Poetas kreipiasi į Kristų, kad jis globotų jo sumanymą, nes „Tu juk pirmas deglus vestuvinius uždegei žemė“ (*Qui primus mundo thalamos taedasque iugales [...] dedisti*, 5 eil.). Ir nors kreipinys į Kristų: *fave coeptis nostris* (4 eil.) akivaizdžiai primena Ovidijaus *Metamorfozių* pradžią: *di coeptis aspirate meis* (*Metam.* I, 2–3), su Antikos epitalamijais Košutskio kūrinys nedaug ką turi bendro. Autorius iš esmės remiasi Senojo Testamento istorija, siekdamas įrodyti, kad nuo pat pasaulio sukūrimo pradžios Kūrėjas įtvirtino vyro bei moters santuoką: „žmogų galop po šitiek darbų sukūrė ir davė / Jam moteriškę poron, kad santuoką jie sudarytų“ (*Mox homini nuper post singula facta creato, / Femineros sexus et vincla iugalia mandat*, 72–73 eil.). Toliau Košutskis aptaria tokios santuokos reikšmę: ji padeda išvengti svetimavimo, atsitiktinių santykių ir gundymų. Sutuoiktinių tarpusavio santykiuose Košutskis pripažįsta aukštesnę vyro teisę žmonos atžvilgiu: „tegu teisę aukščiausią žmonai išlaiko“ (*summam teneat iuris in illam*, 83 eil.). Viso blogio pradžia Košutskis laiko Adomo ir Ievos istoriją: jeigu „tėvas“ (*pater*, 90 eil.) būtų atstūmęs jam paragauti siūlomą „žmonos“ (*maritae*, 90 eil.) vaisių, pasaulis būtų išvengęs „bėdų, kurias kenčia lig šiolei“ (*non ea quae patitur praesens incommoda mundus*, 92 eil.). Santuokos tikslas – susilaukti palikuonių, nes taip yra prisakęs Kūrėjas: „Dauginkitės visi, savo sėkla pripildykit žemę“ (*Crescite multiplici replentes semine terram*, 129 eil.)⁹.

Visa Košutskio argumentacija yra skirta Lenkijos didikams, kad jie nesipriešintų Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės santuokai, nes toks buvo Aukščiausiojo Kūrėjo sumanymas. Kad nuotaka yra iš artimos karaliui aplinkos, tai tik privalumas, o ne blogybė. Košutskis primena Radvilų giminės garbingą istoriją ir nuopelnus (*Radvilorum, quae surgit honoribus amplis, /*

⁹ Plg. Pr 1, 28: „Veiskitės ir dauginkitės, ir pripildykite žemę“ (Juozapo Skvirecko vertimas).

clara domus, 212–213 eil.), kuriuos tęsia jos palikuonys. Taip reabilituojama Barboros Radvilaitės kilmė ir statusas. Paneigiami ir gandai, neva Barbora sąmoningai siekė Žygimanto Augusto palankumo, norėdama tapti Lenkijos karaliene: „Kad į rūmus didingus Augusto norėtų įžengti, / Ar kada nors karaliene Lenkijos tapti galėtų“, 219–220 eil.). O karalius privalo vesti todėl, kad jo neblaškytų „jausmai audringi“ (*ne sua mens [...] rapido aestu fluctuat*, 231 eil.), kad jis neiškryptų iš dorovės kelio, nes „karalystei gerovės viltis – karaliaus gerovė“ (*Una salus regno regis speranda salute est*, 235 eil.). Taigi Visagalis Dievas apsvarstė visus atvejus ir priėmė geriausią sprendimą: Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės santuoka „nebus kenksminga jūsų tėvynei“ (*patriae non sit nocitura labanti*, 318 eil.).

Nors Košutskio epitalamijas neturi antikiniam epitalamijui būdingos struktūros ir stokoja šiam žanrui būdingos leksinės frazeologijos, tačiau sąsąsų su antikinė literatūra ir mitologija čia esama nemažai.

Štai į vestuvių iškilmes kviečiamos atvykti „aonietiškos mūzos“ (*Aonides Musae*, 9 eil.), nes karalius yra jų „alumnas“, „Mėgo kartu su jumis iš saldžių šaltinių ragauti, / Jūsų buvoti namuos“ (*dulces vobiscum hausisse liquores / Et vestras habitasse casas*, 21–22 eil.). Todėl Mūzoms ir pavedama „pristatyti“ jaunikį ir paaiškinti, kodėl vyksta šios vestuvės ir kokia jų svarba. Nusakoma ir vedybinių santykių esmė, jie pagrįsti ne tik vyro valdžios, bet ir tam tikros lygybės principu vengiant pagundų: „Tai, ką privalo daryt, tegu jai nurodo, ir draudžia / Tai, ką dera uždraust“ (*Iungat pariter, quae sint facienda, negetque / Cuncta neganda sibi*, 84–85 eil.).

Išaiškinusios Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vestuvių esmę ir reikšmę, Mūzos kviečia didikus į iškilmių puotą, juo labiau, kad ir Febas jau pasirodo savajame soste, kad „smagias vestuves šventa ugnimi padabintų“ (*Ut laetos sacro thalamos illuminet igni*, 173 eil.). Febas prisimena savo ankstesnės mylimąsias Klimenę, Dafnę, bet dabar „karaliaus nuotaka Febui uždega meilę“ (*Regia sponsa novo Phoebum comburit amore*, 186 eil.). Tačiau Febas netrukus supranta, kad „ji savajam vyrui priklauso, / Nes ir Augustas dega laimingas, apimtas meilės“ (*proprio cessura marito est / Ardet et Augustus flamma laetissimus ista*, 194–195 eil.). Čia Košutskis dar kartą pabrėžia, kad ne Kupidonas ir ne Kipridė nulėmė šią santuoką, bet Visagalis Dievas, kuris „santuokos suriša mazgą“ (*Deus est, qui talia nectit vincula*, 203 eil.). Taigi didikai turi paklusti šiai Dievo valiai, jai nesipriešinti ir neprieštarauti.

Po visų šitų išaiškinimų svečiai kviečiami į vestuvių puotą. Ir tik dabar, pačioje epitalamijo pabaigoje, pasirodo santuokos dievas Himenėjas, kuris Antikoje vestuvių apeigose dalyvaudavo nuo pradžios iki pabaigos.¹⁰ Košutskio epitalamijuje Himenėjas užbaigia vestuvių apeigas:

Štai Himenėjas jau čia, deglus vestuvių uždekit
Ir sutuoktiniams naujiems miegamuosius jaunųjų atverkit.
Eikite, žmonės, šalin, tegu čia tylą viešpatauja
Ir tegu skląsčiai duris užvertas saugo per naktį.

(Ast Hymenaeus adest, pingues ascendite taedas
Coniugibusque novis thalamos aperite iugales.
Cedite turba loco! Nunc alta silentia cunctos
Detineant, valvis teneatur ianua clausis.)
(433–436 eil.)

Šis Stanislovo Košutskio kūrinys mokslininkų vertinamas nevienareikšmiškai. Lenkų literatūros istorikai jį įvardijo „politine brošiūra“ arba „seimo kalba“¹¹, o lietuvių mokslininkė Košutską vadina „poleminio“ epitalamijo kūrėju¹². Reikia pažymėti, kad poleminių, politinių, publicistinių ekskursų gausu ir kituose XVI–XVII a. LDK epitalamijuose (Petro Roizijaus, Adomo Šrėterio, Jono Radvano ir kt.), tačiau Košutskio epitalamijas išsiskiria autoriaus angažuotumo ir moralinės laikysenos požiūriu. Mikalojaus Radvilos Rudojo dvariškis ir poetas gina Barboros Radvilaitės ir Žygimanto Augusto teisę kurti santuoką abipusių meilės jausmų pagrindu, o ne pagal tuometinius valdovų hierarchijos principus, pasitelkdamas tam gausybę nuorodų iš Šventojo Rašto kaip Dievo valios įrodymų. Senojoje LDK literatūroje autorius dažniausiai slepiasi už konvencinės topikos, retorinių figūrų, aukštojo stiliaus įmantrybių. Atviras autoriaus pozicijos demonstravimas yra gana retas atvejis. Būtent todėl Košutskio epitalamijas vertintinas kaip originalus XVI a. LDK literatūros ir kultūros tekstas.

¹⁰ Plg. Catullus, *Carmina*, LXII: „Hymen o Hymenaeae, Hymen ades o Hymenaeae!“

¹¹ Jakub Niedźwiedź, *op. cit.*, p. 45, 57.

¹² Skirmantė Šarkauskienė, *Lotyniškasis XVI–XVII amžiaus LDK epitalamijas*, Kaunas: Naujasis lankas, 2003, p. 88.